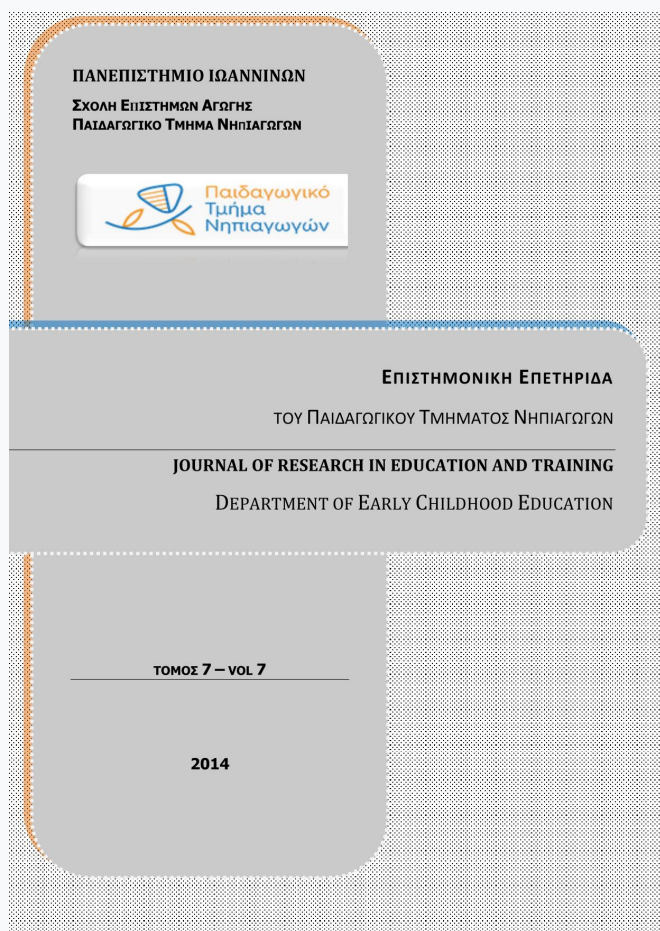

Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 7 (2014)

Η παιδική επιθετικότητα και η αντιμετώπισή της στο σύγχρονο δημοτικό σχολείο

Ανδρέας Ζεργιώτης

doi: [10.12681/jret.852](https://doi.org/10.12681/jret.852)

Copyright © 2014, Ανδρέας Ζεργιώτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζεργιώτης Α. (2014). Η παιδική επιθετικότητα και η αντιμετώπισή της στο σύγχρονο δημοτικό σχολείο: η περίπτωση της 49ης Περιφέρειας Δημοτικής Εκπαίδευσης Αττικής. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 7, 181–217. <https://doi.org/10.12681/jret.852>

**Η παιδική επιθετικότητα και η αντιμετώπισή της στο σύγχρονο
δημοτικό σχολείο: Η περίπτωση της 49^{ης} Περιφέρειας Δημοτικής
Εκπαίδευσης Αττικής.**

Ανδρέας Ζεργιώτης

Περίληψη

Μετά την εγωκεντρική επαναστατική περίοδο της νηπιακής ηλικίας, η πρώτη σχολική ηλικία είναι ίσως η πιο κατάλληλη ηλικία μέσα στην πορεία της ανάπτυξης του παιδιού για να εγγραφούν μέσα του, με βιωματικό και συνάμα ενσυνείδητο τρόπο, συμπεριφορές διαχείρισης της επιθετικότητας. Μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικοποίησης και υγιούς ένταξης όλων των παιδιών στην ομάδα των συνομηλίκων, η αποτελεσματική διαμεσολάβηση και καθοδήγηση των ενηλίκων θα διευκολύνει τα παιδιά στην επίλυση των συγκρούσεων και στην ανάπτυξη μοντέλων καλής διαχείρισης του εαυτού μέσα στην ομάδα αναφοράς τους. Η βιωματική κυρίως εκμάθηση καλών συμπεριφορών και η συναισθηματική εκπαίδευση, θα δώσουν τη δυνατότητα σε όλα τα παιδιά του δημοτικού να αναπτύξουν σταδιακά υγιείς προσωπικότητες και το δικό τους, κατά το δυνατόν αυτόνομο, κώδικα ηθικής. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ο ηθικός αυτός κώδικας των παιδιών να στηρίζεται σε ευρύτερα αποδεκτές αξίες, οι οποίες θα μπορούν να ευθυγραμμίζονται με το κοινωνικά πρότυπα και ιδεώδη της κάθε κοινωνίας. Η ατομική αυτή πορεία αυτή του κάθε παιδιού που συντελείται μέσα σε κοινωνικά σύνολα τα οποία αποτελούν τις ομάδες αναφοράς του κάθε παιδιού (π.χ. τάξη, σχολείο, οικογένεια κ.λπ.), αναμένεται να ολοκληρωθεί σταδιακά προς το τέλος αυτής της παιδικής ηλικίας. Οι συγκρούσεις

μεταξύ των μαθητών στο δημοτικό σχολείο για διάφορες αιτίες είναι μια πραγματικότητα που κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει, ωστόσο το είδος, η ένταση και το μέγεθος των συγκρούσεων αυτών συνιστούν ένα κρίσιμο μέγεθος στην πορεία ανάπτυξης των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και της κοινωνικοποίησης όλων των παιδιών. Στην παρούσα δημοσίευση θα αναφερθούν και θα παρουσιαστούν θεωρητικά μοντέλα ανάλυσης της παιδικής επιθετικότητας αλλά και συστηματοποιημένες δράσεις για την διαχείριση της παιδικής επιθετικότητας των παιδιών στο δημοτικό σχολείο και την ανάπτυξη υγιών συμπεριφορών μέσα στην τάξη, στο σχολείο και στην ομάδα των συνομηλίκων γενικότερα, όπως αυτές εξειδικεύονται στο πλαίσιο της 49^{ης} Περιφέρειας Δημοτικής Εκπαίδευσης Αττικής, με έδρα τη βορειοδυτική Αττική.

Λέξεις κλειδιά: επιθετικότητα, σχολική βία, εκφοβισμός, συναισθηματική εκπαίδευση, βιωματική μάθηση, σχέσεις συνομηλίκων.

**How to Deal with childrens' aggression in the primary school in our
Days: The example of the 49th District of Primary Education in
Attika**

Andreas Zergiotis

Abstract

After the egocentrism period of life of the pre-school age, the first school age in children's life is the most appropriate age to teaching children how to manage themselves with aggression and feelings of anger. In the context of the primary school, all the pupils are capable for socializing their behavior. In this period of life children are able to internalize rules for better interpersonal relationships and maintain friendly contact into their peer group. In every primary school the experiential learning of good behavior and the emotional educational training, can give in every first school age pupil the possibility to develop a healthy personality with a stable moral system against violence. Every pupil in his classroom is able to learn in an experiential way the rules for living in piece with his peers. The present paper will focus on the theoretical approaches of aggression during childhood and the implementation of a systematic action against violence in the frame of 49th educational district of primary schools of Attica.

Key words: violence, school violence, bullying, emotional education, experiential learning, peer relationships.

1. Εισαγωγή.

1.1. Η επιθετικότητα γενικά

Στη σημερινή εποχή παρατηρούνται συχνά εκδηλώσεις επιθετικής και αντικοινωνικής συμπεριφοράς στα παιδιά και στους εφήβους. Σε μια κοινωνία που μέσα και από την εξέλιξη της τεχνολογίας αλλάζει συνεχώς και αναζητεί νέα στηρίγματα και αξίες, μια κοινωνία που η βία διαφημίζεται και προβάλλεται σχεδόν καθημερινά σε διάφορα μέσα μαζικής επικοινωνίας, τα παιδιά από πολύ ενωρίς εξοικειώνονται με πολλές και διαφορετικές μορφές βίας. Τα καθημερινά τραγικά γεγονότα που σχετίζονται με την εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών από παιδιά μικρής ηλικίας και νέους σε όλο τον κόσμο, αποδεικνύουν, δυστυχώς, ότι τα παιδιά σήμερα μαθαίνουν πολλές ακατάλληλες συμπεριφορές κατά την περίοδο της ανάπτυξής τους, οι οποίες τα διαπαιδαγωγούν με λάθος τρόπο και τα οδηγούν σε ένα τρόπο ζωής που υιοθετεί τη βία ως μορφή σχέσης και συμπεριφοράς στην καθημερινότητά τους.

Στο πλαίσιο αυτό, η επιθετικότητα και η αντικοινωνική συμπεριφορά των μαθητών είναι ένα συχνό φαινόμενο που αντιμετωπίζουν σήμερα και οι εκπαιδευτικοί με τους μαθητές τους σε όλα τα σχολεία. Θεωρούμε ότι η συστηματική αντιμετώπισή τέτοιων συμπεριφορών μπορεί να γίνει μόνο μέσα από τον εντοπισμό των αιτίων που τις προκαλούν και τις ενισχύουν και όχι μεμονωμένα και συμπτωματολογικά.

Υπάρχουν πολλές θεωρητικές προσεγγίσεις για την εξήγηση και την προέλευση της ανθρώπινης επιθετικότητας, οι οποίες όμως δεν συμφωνούν πάντα μεταξύ τους. Μπορεί μάλιστα να υποστηρίξουν και διαμετρικά αντίθετες θέσεις σχετικά με το θέμα αυτό. Έτσι άλλη προσέγγιση έχει η ψυχοδυναμική σχολή ψυχολογίας, άλλη οι ανθρωπολογική σχολή και άλλη η συμπεριφοριστική σχολή. Για

παράδειγμα, το φαινόμενο η ανθρώπινη επιθετικότητα με βάση τις διάφορες θεωρίες εξηγείται και προσεγγίζεται ως:

- είναι μια εγγενής αντίδραση του ατόμου, που προέρχεται από μία εσωτερική έμφυτη δύναμη-ένστικτο
- είναι αποτέλεσμα ενίσχυσης και μίμησης προτύπων
- είναι το αποτέλεσμα κάποιας ματαίωσης που αισθάνεται το άτομο
- είναι μια αντίδραση του ατόμου σε ένα εξωτερικό ερέθισμα, κ.λπ.

Όμως, όποια και αν είναι η αιτία που την προκαλεί, γεγονός είναι ότι η έκφραση και η εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς από τα παιδιά και τους εφήβους υποδηλώνει πρόβλημα που υπάρχει ή που προκαλείται στην επικοινωνία του παιδιού, διαταράσσει την ομαλή εξέλιξη της προσωπικότητάς του και συνεπάγεται μια ανεπιτυχή διαδικασία προσωπικής ανάπτυξης και κοινωνικοποίησης του παιδιού αυτού μέσα στο περιβάλλον του και την ομάδα των συνομηλίκων του. Τα παιδιά και οι έφηβοι με τέτοια προβλήματα χαρακτηρίζονται συχνά από χαμηλή αυτοεκτίμηση και συναισθήματα αναξιοσύνης, τα οποία συνοδεύονται γενικότερα και από προβλήματα στις διαπροσωπικές σχέσεις τους και συμπεριφορές που διαταράσσουν το κοινωνικό κλίμα μέσα στο περιβάλλον τους. Κοινωνιολόγοι όπως ο Cooley (1902) και ο Mead (1934) διατύπωσαν την άποψη, ότι η κοινωνική ανάπτυξη και η ανάπτυξη του εαυτού είναι αλληλένδετες.

Θεωρούμε ότι, σήμερα δεν λαμβάνονται όλα τα απαραίτητα μέτρα για την σωστή αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού τόσο στο οικογενειακό, όσο και στο σχολικό αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, στα οποία αυτά μεγαλώνουν και αναπτύσσονται. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να σημειώνονται συνεχώς νέα κρούσματα

επιθετικής συμπεριφοράς μεταξύ των παιδιών, που καταλήγουν πολλές φορές και σε εκδηλώσεις σοβαρότερων περιστατικών βίας μέσα στα σχολεία.

Παρόλα αυτά, η τηλεόραση εξακολουθεί να μεταδίδει, ακόμα και στις παιδικές λεγόμενες ζώνες, προγράμματα εντελώς ακατάλληλα για παιδιά, συνεχίζεται μέσα από το εμπόριο η προώθηση διαδραστικών βιντεοπαιχνιδιών ασύλληπτης βίας που απευθύνονται σε παιδιά και οι γονείς, αδυνατώντας τις περισσότερες φορές να κατανοήσουν τις επιπτώσεις, εξακολουθούν να τα αγοράζουν και εκτός από αυτό επιτρέπουν χωρίς περιορισμούς και ουσιαστικό έλεγχο την πρόσβαση των παιδιών τους στο διαδίκτυο. Όλα αυτά, ακόμα και αν δεχτούμε ότι δεν δημιουργούν από μόνα τους το πρόβλημα, ωστόσο είναι βέβαιο ότι ενεργοποιούν μηχανισμούς επιθετικότητας στα παιδιά, αφού επιτείνουν το πρόβλημα και το ενισχύουν συστηματικά. Διαπιστώνεται δηλαδή, ότι μέσα από έναν άτυπο αλλά απολύτως νόμιμο και εμφανή σε όλους μας τρόπο, προβάλλονται ακραίες και αντικοινωνικές μορφές συμπεριφορών απευθείας στα ίδια μας τα παιδιά, τα οποία στη συνέχεια, όπως είναι αναμενόμενο, τις μιμούνται και τις αναπαράγουν στην καθημερινότητά τους.

Μέσα από την παρακολούθηση σκηνών βίας και την ενασχόληση με ηλεκτρονικά παιχνίδια που αναπαράγουν και προβάλλουν βία, προκαλείται ενδυνάμωση των γνωστικών δομών των παιδιών οι οποίες σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την εκδήλωση της επιθετικότητας, ενισχύονται πεποιθήσεις, στάσεις, σχήματα, καθώς και σενάρια και συμπεριφορές γύρω από αυτή (Silvern & Williamson, 1987). Καθώς οι γνωστικές αυτές δομές δυναμώνουν, είναι ευκολότερο στη συνέχεια να ενεργοποιηθούν από περιστασιακές περιβαλλοντικές ή άλλες προσωπικές μεταβλητές. Το αποτέλεσμα είναι ότι με τον τρόπο αυτό, τα παιδιά που συστηματικά εκτίθενται σε τέτοια ερεθίσματα στην καθημερινότητά τους είναι αληθινά έτοιμα για

επίθεση χωρίς ουσιαστικές αναστολές. Βιώνοντας τη συναισθηματική ένταση και τη διέγερση που τους προκαλούν τα διάφορα ηλεκτρονικά παιχνίδια, τα παιδιά είναι πιο ευάλωτα στη βιαιότητα των σκηνών τους,

Σύμφωνα με ευρωπαϊκή έρευνα που πραγματοποίησε το «Χαμόγελο του Παιδιού» (2012) για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού σε έξι ευρωπαϊκές χώρες (Ελλάδα, Ιταλία, Βουλγαρία, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία) σε δείγμα 16.227 μαθητών, ένας στους τρεις μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχει πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού, ενώ ένας στους δύο μαθητές γίνεται μάρτυρας τέτοιων περιστατικών. Η Ελλάδα βρίσκεται στην τέταρτη θέση στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού με ποσοστό 31,98%, ενώ πρώτη είναι η Λιθουανία σε ποσοστό 51,65%.

Όπως αναφέρει ο Rigby (2010), από βιβλιογραφική ανασκόπηση που έκανε, λίγα προγράμματα πρόληψης της βίας εφαρμόζονται στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία. Όσο δύσκολο είναι να ανιχνευθούν τα αίτια και το μέτρο της κρισιμότητας της, άλλο τόσο δύσκολο είναι να γίνουν οι κατάλληλοι χειρισμοί για να αντιμετωπιστούν οι εκρήξεις βίας των παιδιών στη μικρή ηλικία. Απαραίτητη είναι η ανάγκη συνεργασίας και παράλληλης δράσης γονέων και δασκάλων. Η τακτική που θα ακολουθήσουν γονείς και εκπαιδευτικοί για να είναι αποτελεσματική, πρέπει να κοινή και ενιαία.

Μια πρώτη προσέγγιση πάνω στο θέμα, θα ήταν να προσπαθήσουμε με συστηματικό τρόπο να περιορίζουμε και να οριοθετούμε τόσο ως γονείς στο σπίτι αλλά και ως εκπαιδευτικοί στο σχολείο το δικό μας επιθετικό εαυτό, για να μην μας μιμηθούν στη συνέχεια αρνητικά τα παιδιά μας. Αφού, όπως λένε, τα παιδιά είναι «καθρέπτες» της δικής μας προσωπικότητας, θα ήταν εξαιρετικά δυσάρεστο να αναγνωρίσουμε αργότερα το δικό μας κακό και βίαιο ίσως εαυτό, μέσα σ' αυτούς τους «καθρέπτες».

Η μέχρι τώρα εμπειρία μας με τα παιδιά στο σχολείο, μας έκανε όλους πολλές φορές να προβληματιστούμε για την εμφάνιση και την αποτελεσματική διαχείριση έντονων περιπτώσεων επιθετικής συμπεριφοράς. Ως γονείς και ως παιδαγωγοί, πρέπει να παραδεχτούμε ότι συχνά αποφεύγουμε να αφιερώσουμε τον απαραίτητο χρόνο στις προβληματικές αυτές συμπεριφορές, ώστε να κατανοήσουμε και να αντιμετωπίσουμε άμεσα, ριζικά και ουσιαστικά το πρόβλημα της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών στο ξεκίνημά του. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι όταν τα παιδιά εκδηλώνουν τέτοιες συμπεριφορές, οι γονείς και οι παιδαγωγοί αδυνατούν πολλές φορές να αναγνωρίσουν τα πραγματικά αίτια που την προκαλούν και να δώσουν λύσεις εστιασμένες και αποτελεσματικές, εφαρμόζοντας την παλιά αλλά και πολλαπλά αποτυχημένη μέθοδο της τιμωρίας. Μάλιστα, παρατηρείται το φαινόμενο οι νεαρότεροι σε ηλικία εκπαιδευτικοί να καταφεύγουν πολλές φορές με μεγαλύτερη ευκολία στη «λύση» της τιμωρίας, αδυνατώντας να αναπτύξουν ένα άλλο μοντέλο παρέμβασης και διαχείρισης ανάλογων περιστατικών, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα πιο αποτελεσματικά και την ηγεσία τους μέσα στην ομάδα της τάξης τους, η οποία μέσα από τέτοιες συμπεριφορές κλονίζεται και αμφισβητείται.

2. Τα αίτια της επιθετικότητας - θεωρητικές προσεγγίσεις

Όσο καταστροφική και επικίνδυνη κι αν είναι μια ενέργεια ενός ατόμου, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιθετική αν γίνεται άθελα του και χωρίς πρόθεση και σαφή σκοπιμότητα να βλάψει κάποιον. Επιθετικότητα, δηλαδή, έχουμε μόνον όταν υπάρχει εχθρική διάθεση και πρόθεση να προκαλέσουμε ζημιά, όταν υπάρχει εμπρόθετη ενέργεια και σκόπιμη εχθρική διάθεση (Παρασκευόπουλος, 1985) Με άλλα λόγια επιθετικότητα είναι **η εμπρόθετη συμπεριφορά** ενός ατόμου, η οποία αποσκοπεί **στο να προκαλέσει σωματική ή ψυχική οδύνη** σε κάποιον άλλο

άνθρωπο. Σε ό,τι αφορά στον τρόπο εκδήλωσης αυτής της επιθετικότητας υπάρχουν διαφυλικές διαφορές, με τα αγόρια να εμφανίζονται να ασκούν πιο συχνά σωματική βία από τα κορίτσια.

2.1. Αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της επιθετικής συμπεριφοράς

Ο θυμός, που είναι το κυρίαρχο συνοδευτικό συναίσθημα στην εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς, ενυπάρχει από τη στιγμή της γέννησης στο βρέφος. Ο θυμός δε μαθαίνεται, υπάρχει από τη στιγμή της γέννησης. Το συναίσθημα αυτό προκαλείται στο βρέφος από τη ματαίωση (frustration) που αισθάνεται αυτό εξαιτίας της καθυστερημένης ανταπόκρισης των σημαντικών άλλων στο περιβάλλον του στην ικανοποίηση των βασικών του αναγκών. Ήδη από την ηλικία αυτή παρατηρούνται μάλιστα ατομικές διαφορές ως προς την διεκδικητικότητα ή την παθητικότητα στη συμπεριφορά τους, την οποία εκδηλώνουν τα παιδιά στην αλληλεπίδρασή τους με τους σημαντικούς άλλους (μητέρα, πατέρα και άλλα ενήλικα μέλη της οικογένειας), αλλά και καθώς μεγαλώνουν σε πιο ισότιμες και συμμετρικές σχέσεις τους (αδέρφια, φίλοι, συνομήλικοι). Κατά την διαδικασία της κοινωνικοποίησης κάθε παιδιού στην πορεία της ανάπτυξής του, εμφανίζεται το φαινόμενο της επιθετικής συμπεριφοράς σε μεγαλύτερο ή σε μικρότερο βαθμό, το οποίο σε κάποιο βαθμό θεωρείται και αντιμετωπίζεται από το περιβάλλον του παιδιού ως ένα γεγονός αναμενόμενο και φυσιολογικό.

Στα μικρά παιδιά οι εκδηλώσεις θυμού έχουν σύντομη διάρκεια, είναι αδιαφοροποίητες ως προς τα πρόσωπα του περιβάλλοντός τους και πολλές φορές έχουν αυτοκαταστροφική μορφή αφού δεν κατευθύνονται σε κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο. Αργότερα εμφανίζεται η εστιασμένη και προσωποποιημένη εχθρική - εκδικητική συμπεριφορά, η οποία αποβλέπει να προκαλέσει πόνο ή βλάβη σε κάποιο

άλλο πρόσωπο. Όσο μικρότερο είναι το παιδί, τόσο πιο έντονη είναι η απαίτηση του για άμεση ικανοποίηση όλων των επιθυμιών του. Καθώς το παιδί μεγαλώνει, οι τυχαίες εκδηλώσεις θυμικής διέγερσης και αντίδρασης γίνονται ολοένα και πιο σπάνιες, ενώ η εκδικητική-εχθρική επιθετικότητα γίνεται συχνότερη και ουσιαστικότερη (Παρασκευόπουλος, 1985). Η παρεμπόδιση της ικανοποίησης των αναγκών (ματαίωση – frustration) αποτελεί μία μόνο από τις πηγές του άγχους, οι οποίες οδηγούν αργότερα το παιδί στην επιθετικότητα. Άλλη συνήθης αιτία είναι η σύγκρουση των κινήτρων. Από παρατηρήσεις της συμπεριφοράς παιδιών σε διάφορες κοινωνικές καταστάσεις, έχει διαπιστωθεί ότι μια από τις συνήθεις αιτίες επιθετικής συμπεριφοράς είναι οι διαμάχες για την κατοχή επιθυμητών αντικειμένων.

Εδώ θα ήταν σκόπιμο ίσως να αναφέρουμε ότι το συναίσθημα του θυμού εξαρτάται από την προσωπική ερμηνεία που έχει μάθει να δίνει το κάθε παιδί στα διάφορα ερεθίσματα από το περιβάλλον του και πως έχει μάθει να νοηματοδοτεί τις συμπεριφορές των άλλων απέναντί του. Σημαντικό, επίσης, ρόλο στην εκδήλωση της επιθετικότητας διαδραματίζει και ο αυτοέλεγχος (self-control), με τα μεγαλύτερα παιδιά να μπορούν αναστέλλουν και να ελέγχουν πιο συστηματικά την ανοικτή εκδήλωση της εχθρότητας προς τρίτους. Αυτό είναι αποτέλεσμα μάθησης, διαπαιδαγώγησης αλλά και κοινωνικοποίησης της συμπεριφοράς τους, διότι τα ίδια μπορούν πλέον να αντιλαμβάνονται ότι οι συμπεριφορές αυτές τα δυσκολεύουν παρά τα διευκολύνουν στην επίτευξη των στόχων τους. Διαφορές παρατηρούνται ακόμα μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών στην εκδήλωση της επιθετικότητας. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στον τρόπο ανατροφής του παιδιού, καθώς επίσης και σε ενδογενείς διαφορές (ορμόνες-χρωμοσώματα, κλπ., Herbert, 1996).

Σε πολλές έρευνες που έγιναν σχετικά με την επιθετικότητα, διαπιστώθηκαν οι εξής αναπτυξιακές τάσεις (Παρασκευόπουλος, 1985) :

- Η συχνότητα και η ένταση της επιθετικής συμπεριφοράς μειώνονται σημαντικά με την πάροδο της ηλικίας. Η αισθητή μείωση της επιθετικότητας με την πάροδο της ηλικίας πιθανώς να αντανακλά και την αυξανόμενη ευαισθησία του μεγαλύτερου παιδιού στις κοινωνικές πιέσεις αλλά και την ικανότητα του για περισσότερο αυτοέλεγχο.
- Τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερη επιθετικότητα από ότι τα κορίτσια. Η διαφορά αυτή γίνεται μεγαλύτερη με την πάροδο της ηλικίας. Το γεγονός αυτό οφείλεται τόσο σε βιοχημικούς όσο και σε κοινωνικούς παράγοντες.
- Στα μικρότερα παιδιά η επιθετικότητα είναι συντελεστικής μορφής, αποσκοπεί δηλαδή στην απόκτηση ή στην διατήρηση κάποιου αντικειμένου ή κάποιου δικαιώματος. Στα μεγαλύτερα παιδιά η επιθετικότητα είναι εχθρικής μορφής, στρέφεται δηλαδή εναντίον συγκεκριμένων προσώπων και συνοδεύεται από έντονη εκδικητική διάθεση.
- Ο τρόπος έκφρασης της επιθετικής συμπεριφοράς διαφοροποιείται με την πάροδο της ηλικίας. Στα μικρότερα παιδιά συνήθης τρόπος έκφρασης είναι το κλάμα και τα ξεσπάσματα οργής, ενώ στα μεγαλύτερα παιδιά είναι επιθέσεις εναντίον πραγμάτων και προσώπων. Επίσης, ενώ αρχικά κυριαρχεί η χρήση σωματικής βίας, στις μεγαλύτερες ηλικίες κυριαρχεί η χρήση λεκτικών σχημάτων και άλλων συμπεριφορών.

Σημαντικός επίσης είναι και ο ρόλος της κουλτούρας ο οποίος καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τις αντιδράσεις των ενηλίκων απέναντι στις συγκρούσεις των παιδιών. Για παράδειγμα, παιδιά προσχολικής ηλικίας στην Ιαπωνία εξοργίζονται λιγότερο από τις διαπροσωπικές συγκρούσεις τους με συνομηλίκους και είναι

λιγότερο πιθανό να αντιδράσουν επιθετικά σε τέτοιες συγκρούσεις, απ' ότi τα παιδιά στην Αμερική (Perlman & Rose, 1997).

3. Μορφές της επιθετικότητας.

Ο όρος επιθετικότητα συνδέεται άμεσα με την ηθική ανάπτυξη του παιδιού και αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα πράξεων οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με την ηλικία, τη σοβαρότητα αλλά και την επιλογή του αποδέκτη-θύματος (Shaffer, 2004). Υπάρχουν διάφορες μορφές επιθετικότητας, οι οποίες κατηγοριοποιούνται ως εξής:

α) **Συντελεστική επιθετικότητα** (instrumental aggression), με την οποία το παιδί έχει την πρόθεση να αποκτήσει ένα αντικείμενο ή ένα προνόμιο, όπως το να σπρώξει κάποιο άλλο παιδί για να μπει πρώτο στη σειρά, ή να αρπάξει ένα παιχνίδι από ένα άλλο παιδί. Η πρόθεση του παιδιού είναι να πάρει αυτό που θέλει, και όχι να βλάψει κάποιο άλλο παιδί, αλλά η βλάβη μπορεί έτσι και αλλιώς να συμβεί.

β) **Εχθρική επιθετικότητα** (hostile aggression)- η εκ προθέσεως πρόκληση βλάβης. Η εχθρική επιθετικότητα μπορεί να είναι είτε έκδηλη, κατά την οποία το άτομο εξαπολύει απειλές ή προβαίνει σε σωματική επίθεση, είτε σχεσιακή, στην οποία το άτομο απειλεί ή βλάπτει τις κοινωνικές σχέσεις. Τα αγόρια είναι πιθανό να εκδηλώσουν έκδηλη επιθετικότητα και τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να χρησιμοποιήσουν τη σχεσιακή επιθετικότητα. Οι προσβολές, τα κουτσομπολιά, οι σαρκασμοί- όλα αυτά είναι μορφές της σχεσιακής επιθετικότητας, που ορισμένες φορές ονομάζεται κοινωνική επιθετικότητα, επειδή στόχος της είναι να βλάψει τις κοινωνικές σχέσεις.

γ) Η **αυτοκαταστροφική συμπεριφορά**. Η διάθεση για πρόκληση ζημιάς στον ίδιο τον εαυτό. Τα αίτια της θεωρούνται η χρόνια καταπίεση της επιθετικότητας,

ο φόβος, η αμφιβολία, το αδιέξοδο κ.λπ. που οδηγούν σε συμπεριφορές όπως το τράβηγμα και το ξερίζωμα των μαλλιών (π.χ. σαν ένδειξη απελπισίας) κλπ.

Το παιδί για να εκφράσει τις επιθετικές του προθέσεις, χρησιμοποιεί κάθε φορά τα διαθέσιμα μέσα που του είναι πιο πρόσφορα. Η επιθετική συμπεριφορά στα παιδιά λαμβάνει κάθε φορά διάφορες μορφές στον τρόπο έκφρασής της, όπως είναι: τα πειράγματα και οι ψευτο-παλικαρισμοί, η «άσχημη» γλώσσα, η «θεατρική» μονοπώληση της προσοχής των άλλων και η εχθρότητα μέσα σε αντίπαλες ομάδες. Τα πειράγματα και οι ψευτο-παλικαρισμοί είναι αρκετά συνηθισμένα προβλήματα τόσο κατά την νηπιακή όσο και κατά την παιδική ηλικία.

Τα παιδιά που εμφανίζουν αυτή τη συγκεκριμένη συμπεριφορά, κατακλύζονται συνήθως από συναισθήματα κατωτερότητας, ανεπάρκειας αλλά και ανασφάλειας. Η «άσχημη» γλώσσα είναι μια μορφή άσκησης λεκτικής βίας. Τα παιδιά χρησιμοποιούν την άσχημη γλώσσα, η οποία συνίσταται σε αισχρές λέξεις ή ακόμα και σε βλαστήμιες. Οι αισχρολογίες αρέσουν ιδιαίτερα στα αγόρια και στα μικρά παιδιά, ενώ οι βλαστήμιες είναι αρκετά δημοφιλείς στα μεγαλύτερα αγόρια και τους εφήβους, τα οποία αποκτούν μεγαλύτερη επίγνωση του νοήματος των λέξεων. Τα παιδιά χρησιμοποιούν την άσχημη γλώσσα καθώς επιδιώκουν να μιμηθούν τους μεγάλους, που πάρα πολλές φορές βωμολοχούν ελεύθερα. Η «θεατρική» μονοπώληση της προσοχής των άλλων αποτελεί μια τάση του παιδιού, το οποίο επιδιώκει να βρίσκεται συνεχώς στο προσκήνιο, να επιδεικνύεται και να μονοπωλεί το ενδιαφέρον και την προσοχή των άλλων, στην προσπάθειά του να κρύψει, ίσως, την αμηχανία του και συχνά να την αδυναμία του να εκφράσει προς τους γονείς του τα παράπονά του για την αδιάφορη στάση τους απέναντί του. Αν και πολλές φορές θεωρείται ότι τα αγόρια είναι περισσότερο πιθανό να εκδηλώσουν μορφές ανοιχτής επιθετικότητας, ωστόσο έρευνες έχουν δείξει ότι τα κορίτσια υπερτερούν σημαντικά

στη βία που αφορά στο χειρισμό των διαπροσωπικών σχέσεων (Crick & Grotpeter, 1995).

Η εχθρότητα σε ομάδες είναι πολύ συνηθισμένη και έντονα υπαρκτή κάθε φορά που υπάρχει κοινωνική συναναστροφή, όσο καλοπροαίρετη κι αν είναι αυτή. Εκδηλώνεται μεταξύ των ανταγωνιστικών ομάδων με εκρήξεις οργής των μελών τους. Η παρανοϊκή εχθρότητα και το μίσος, τέλος, αποτελούν επίσης εκδηλώσεις επιθετικής συμπεριφοράς και από την πλευρά των παιδιών, οι οποίες προκαλούνται από την παρεμπόδιση και τη συστηματική ματαίωση κάποιων επιθυμιών τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτά τα συναισθήματα σχετίζονται με τις πρώιμες εμπειρίες που αναπτύσσουν τα παιδιά κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της ζωής τους (Herbert, 1996).

4. Οι τύποι του επιθετικού παιδιού-εφήβου.

Στο πλαίσιο της επιθετικότητας λαμβάνουν μέρος οι εξής «πρωταγωνιστές»:

1) Οι παλικαράδες - θύτες. Τα επιθετικά παιδιά συνήθως πιστεύουν ότι η βία θα ανταμειφθεί, και έτσι χρησιμοποιούν την επιθετικότητα για να αποκτήσουν αυτό που θέλουν. Είναι πολύ πιθανό μάλιστα να πιστεύουν ότι η βίαιη αντεκδίκηση είναι αποδεκτή: «Είναι αποδεκτό να σπρώχνεις τους άλλους όταν είσαι θυμωμένος». Το να παρατηρούν απλά οι άλλοι και να μένουν ατιμώρητες οι βίαιες πράξεις, επιβεβαιώνει και ενισχύει αυτές τις πεποιθήσεις. Επίσης, εκτός από την πεποίθηση ότι μπορούν να ανταποδώσουν με βίαιο τρόπο την προσβολή ή τη βλάβη που υφίστανται, ορισμένα παιδιά, ιδίως αγόρια, δυσκολεύονται να αντιληφθούν τις προθέσεις των άλλων. Μέσα στον περιβάλλοντα χώρο της βίας, η αντεκδίκηση ακολουθεί και έτσι συνεχίζεται ο φαύλος κύκλος της επιθετικότητας.

2) Τα θύματα. Όπως ορισμένοι μαθητές είναι οι παλικαράδες, έτσι κάποιοι άλλοι είναι τα θύματα. Τα παιδιά «θύματα» έχουν συνήθως χαμηλή αυτοεκτίμηση, αισθάνονται έντονο άγχος, νιώθουν ανασφάλεια και είναι δυστυχημένα. Συχνά καταφεύγουν στα κλάματα και απομονώνονται. Σε επιθέσεις που τους γίνονται δεν προσπαθούν καν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, ενώ συχνά αυτο-ενοχοποιούνται και κατηγορούν τον εαυτό τους για την κατάστασή τους αυτή. Πιστεύουν ότι οι άλλοι τα απορρίπτουν λόγω των δικών τους χαρακτηριστικών και των ελαττωμάτων τους, τα οποία αδυνατούν εκείνα να ελέγξουν και να τα αλλάξουν, με αποτέλεσμα να αισθάνονται συνεχώς δυστυχημένα και αβοήθητα. Τα παιδιά που ήταν χρόνια θύματα κατά την διάρκεια των σχολικών τους χρόνων, υποφέρουν περισσότερο από κατάθλιψη και είναι πιθανό ως νεαροί ενήλικες να αποπειραθούν ακόμα και να αυτοκτονήσουν. Έτσι, οι πολύ συναισθηματικοί και ευαίσθητοι μαθητές φαίνεται να προκαλούν συχνότερα επιθετικές αντιδράσεις από του συνομήλικους τους, ενώ τα μέλη αυτής της κατηγορίας απορρίπτονται από όλους τους συνομηλικούς τους και έχουν ελάχιστους φίλους (Woolfolk, 2007).

5. Η αντιμετώπιση της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών και των εφήβων.

Σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών, θα πρέπει όσοι έχουν την ευθύνη της αγωγής των παιδιών αυτών να καταβάλουν συστηματική προσπάθεια με σχέδιο και προγραμματισμό των ενεργειών τους, αποφεύγοντας τις σπασμωδικές και αντανακλαστικές κινήσεις και επιδεικνύοντας υπομονή αλλά και ψυχραιμία. Χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην αντιμετώπιση των επιθετικών παιδιών, γιατί τόσο η τιμωρία όσο και η ανοχή μπορεί να είναι εξίσου αναποτελεσματικές μέθοδοι αντιμετώπισης του προβλήματος και να έχουν εντελώς αντίθετα αποτελέσματα από τα προσδοκώμενα. Γενικά, θα πρέπει να

αποφεύγεται η συμπεριφορά και οι συνθήκες ζωής μέσα στην οικογένεια και ο σχολείο που μπορεί να προκαλέσουν επιθετικές σκέψεις ή επιθετική συμπεριφορά. Η τόνωση του αυτό-συναίσθηματος και η απόκτηση αυτοελέγχου από το παιδί είναι σημαντικό στοιχείο στην ενίσχυσή του για τη διαχείριση και την αντιμετώπιση της επιθετικότητας στη συμπεριφορά του.

Πρέπει εδώ να επισημάνουμε ότι το επιθετικό παιδί έχει το ίδιο ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα, το οποίο πρέπει με τη βοήθεια των άλλων να επιλυθεί με τον κατάλληλο τρόπο. Η επιθετική συμπεριφορά του παιδιού μπορεί να ενισχυθεί άθελά μας μέσα στο οικογενειακό, το σχολικό, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Πιάνος, 1998). Αν αντιμετωπίσουμε την επιθετική συμπεριφορά ως διαταραχή, η δυνατότητα θεραπείας της εξαρτάται, όπως και σε άλλες διαταραχές, από τα αίτια, την ηλικία, την ένταση και το βαθμό της ίδιας της διαταραχής στο παιδί, τη συνεργασία μεταξύ του παιδιού και περιβάλλοντος κλπ. Άλλη αντιμετώπιση για παράδειγμα θα χρειαστεί το παιδί με χρόνια επιθετικότητα, στο οποίο ενδεχομένως δοκιμάστηκαν και προφανώς απέτυχαν στο παρελθόν πολλοί τρόποι θεραπείας της συμπεριφοράς του αυτής και άλλη το παιδί που παρουσιάζει περιστασιακά επιθετική συμπεριφορά.

Η συναισθηματική συμπεριφορά των παιδιών και των εφήβων διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία και ανάμεσα στους διάφορους πολιτισμούς.. Η ευνοϊκή στάση των ενηλίκων απέναντι στην ανεμπόδιστη έκφραση όλων των συναισθημάτων των παιδιών και των εφήβων χωρίς ενοχές και χωρίς τη διάκρισή τους σε θετικά και αρνητικά, τους οδηγεί σε μια συναισθηματική γαλήνη και ισορροπία. Αντίθετα, η μη ευνοϊκή στάση των ενηλίκων απέναντι στην έκφρασή των συναισθημάτων τους οδηγεί τα παιδιά σε σύγχυση, σε εκρήξεις και σε συναισθηματική ανισορροπία, η οποία επηρεάζει αρνητικά τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους. Παράλληλα, με

την συναισθηματική συμπεριφορά των ίδιων των ενηλίκων απέναντί τους, οι έφηβοι αντιλαμβάνονται πιο σωστά τους βασικούς ηθικούς κανόνες και αρχές (Μάνος, 2005).

Κατά την διάρκεια της παιδικής ηλικίας αλλά και της εφηβείας, ένα μεγάλο ποσοστό των εφήβων παρουσιάζει κάποια ψυχολογικά προβλήματα και συναισθηματικού τύπου δυσκολίες, που οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στη διαχείριση της ίδιας της ανάπτυξής τους και του εαυτού τους που αλλάζει και μεταβάλλεται. Τα προβλήματα αυτά διακρίνονται σε δυο μεγάλες κατηγορίες: σε αυτά που οδηγούν σε συμπεριφορές που εσωτερικεύουν και σε αυτά που οδηγούν σε συμπεριφορές που εξωτερικεύουν. Στην πρώτη κατηγορία έχουμε άγχος, δειλία, κατάθλιψη, συστολή κ.λπ., και στη δεύτερη έχουμε διαταραχές που περιλαμβάνουν είδη αντικοινωνικής συμπεριφοράς, όπως η παραβατικότητα, η ανυπακοή και η μη συμμόρφωση με τους κανόνες, η επιθετικότητα, κ.λπ. Οι παραπάνω διαταραχές που χαρακτηρίζονται ως ψυχοκοινωνικές, μπορούν να εξεταστούν μόνο ως αποκλίσεις που λαμβάνουν χώρα μέσα στα πλαίσια του κοινωνικού και πολιτιστικού πλαισίου και του περιβάλλοντος γενικότερα του κάθε παιδιού.

Τόσο η κοινωνική όσο και η αντικοινωνική συμπεριφορά του κάθε παιδιού και του εφήβου σχετίζονται ασφαλώς άμεσα αφενός με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του και αφετέρου με τις διαπροσωπικές σχέσεις που αυτό αναπτύσσει στο περιβάλλον του. Η ανάπτυξη του παιδιού στη βρεφική ηλικία παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στον τομέα αυτό, αφού το είδος του συναισθηματικού δεσμού και η «προσκόλληση» που έχει τις ρίζες της στη βρεφική ηλικία παίζει καθοριστικό ρόλο στην ολοκλήρωση της ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, καθώς αποδεικνύεται ότι αυτός είναι ένας ισχυρός αλλά και μακροχρόνιος συναισθηματικός δεσμός, τον οποίο το παιδί ασυνείδητα αναπαράγει ως μοντέλο σε όλες τις

διαπροσωπικές του σχέσεις σε ολόκληρη τη ζωή του. Σύμφωνα με την θεωρία της προσκόλλησης του Bowlby (1969) και της Ainsworth (1982), ο ρόλος της είναι σημαντικός όχι μόνο στη διαμόρφωση και στη συγκρότηση της προσωπικότητας αλλά και στις σχέσεις του παιδιού και αργότερα του εφήβου σε διάφορα πλαίσια όπου αυτό συμμετέχει ενεργά και δραστηριοποιείται. Η κατηγοριοποίηση αυτή του δεσμού κατά τη βρεφική ηλικία, μπορεί να προβλέψει την ποιότητα των συναναστροφών του παιδιού κατά τη μέση παιδική, αλλά και κατά την εφηβική ηλικία (Egeland, Caslson & Sroufe, 1993. Sroufe, Carlson & Shulman, 1993).

Σε ό,τι αφορά στις μορφές προσκόλλησης στις διάφορες ηλικίες, έχουν εντοπιστεί τρεις: η ασφαλής, η ανασφαλής /απορριπτική και η ανασφαλής /ανήσυχη. Οι απορριπτικοί έφηβοι προτιμούν την συναισθηματική τους ανεξαρτησία και χαρακτηρίζονται από απροθυμία επιδίωξης διαπροσωπικών σχέσεων οικειότητας με τους άλλους. Αντίθετα, τα ανήσυχα παιδιά-έφηβοι χαρακτηρίζονται από συναισθηματική υπερ-εξάρτηση και ανησυχία μήπως αυτή δεν επιτευχθεί. Οι θεωρητικοί της προσκόλλησης ισχυρίζονται, επίσης, ότι οι έφηβοι μπορούν να προσκολληθούν σε περισσότερα του ενός πρόσωπα (πατέρας, μητέρα, φίλοι), γεγονός που έχει θετικές επιπτώσεις στην ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη και προσαρμογή.

Σε ότι ακόμα αφορά στις ενδοοικογενειακές σχέσεις, ευρήματα παγκόσμιας έρευνας που έγινε πάνω στο θέμα της αποδοχής (acceptance) ή της απόρριψης (rejection) των γονέων προς τα παιδιά (Rohner, & Khaleque, 2008), δείχνουν ότι σε όλο τον κόσμο ανεξαρτήτως πολιτισμικού πλαισίου, φύλου και κοινωνικής τάξης, η απόρριψη των γονέων προς τα παιδιά συνδέεται στην ενήλικη ζωή με συμπεριφορές που ευνοούν τη δημιουργία εξαρτητικών σχέσεων, με συναισθηματική αστάθεια και με εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς, καθώς και με παθητική επιθετικότητα, με χαμηλό αυτοσυναίσθημα και αρνητική θεώρηση γενικότερα του κόσμου.

6. Γενική θεώρηση του προβλήματος της επιθετικότητας στην οικογένεια και το σχολείο.

Δύο είναι οι εκδηλώσεις της επιθετικότητας, που έχουν διάρκεια και ρίζες στις ανθρώπινες κοινωνίες: η βία και ο εκφοβισμός. Τόσο η μία όσο και η άλλη αντικατοπτρίζουν την ευρύτερη διαδικασία της προσπάθειας του ατόμου για κοινωνικοποίηση, ως μορφή επιρροής. Η πρόληψη της βίας μέσα στην οικογένεια (Σύλλογος Ελλήνων Ψυχολόγων, 2009), το σχολείο και την τοπική κοινωνία, έχει θετικά μακρόχρονα αποτελέσματα στην πρόληψη της βίας, της εγκληματικότητας και της θυματοποίησης. Όλες οι στρατηγικές πρόληψης πρέπει να είναι πολυεπίπεδες και πολυσύνθετες, και να εφαρμόζονται όχι μόνο σε συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες, αλλά και μέσα στους κοινωνικούς θεσμούς και στην κοινωνία ως σύνολο.

Η κατανόηση του προβλήματος της επιθετικότητας στην αγωγή του παιδιού στην οικογένεια και στο σχολείο, αρχίζει από την συνειδητοποίηση ότι ο άνθρωπος είναι ένα θηλαστικό ον και ότι υπάρχουν ορισμένοι τρόποι κοινωνικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζουν όλα τα θηλαστικά όντα (Harlow & Harlow, 1969). Οι σπουδαιότεροι από τους τρόπους αυτούς σχετικά με το πρόβλημα της επιθετικότητας είναι η πάλη και η εκδήλωση του θυμού. Η σωματική επίθεση χρησιμοποιείται από όλα τα έμψυχα όντα. Η τεχνική όμως εκδήλωσής της ποικίλλει και χρησιμοποιούνται διάφορα είδη ανάλογα το είδος και την περίπτωση.

Η επιθετικότητα στον άνθρωπο εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους και διαφορετική ισχύ στα διάφορα κοινωνικά συστήματα, στις κοινωνικές και πολιτιστικές ομάδες. Σε ό,τι αφορά στα παιδιά, αυτά που έχουν την δυνατότητα να εκφράσουν τα συναισθήματά τους αναγνωρίζουν στον εαυτό τους την επιθυμία για πρόκληση βλάβης στους άλλους και συνειδητοποιούν τις οργισμένες διαθέσεις τους, είναι πιο εύκολο να ελέγξουν τη συμπεριφορά τους. Σε ό,τι αφορά στους γονείς και

τους παιδαγωγούς, αυτοί διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους ανάλογα με την ετοιμότητα τους ν' ανακαλύψουν στη συμπεριφορά του παιδιού μια επιθετική πρόθεση. Σημαντική διαφορά υπάρχει, επίσης, και σ' αυτή την περίπτωση και στον τρόπο αντιμετώπισης της μη αποδεκτής κοινωνικής συμπεριφοράς από τους ίδιους. (Βουϊδάσκη, 1983).

Οι κοινωνίες προσπαθούν να κοινωνικοποιήσουν, να ελέγξουν και να περιορίσουν με διάφορους τρόπους το είδος, την ένταση και την κατεύθυνση των επιθετικών εκδηλώσεων. Σε όλες τις κοινωνικές ομάδες κατά καιρούς αναπτύχθηκαν και εφαρμόστηκαν διάφορες μορφές ελέγχου όπως η τιμωρία και η απομόνωση, διάφορες προϋποθέσεις εκτόνωσης κλπ. Η οικογένεια, η πρώτη ομάδα κοινωνικοποίησης του παιδιού, προσπαθεί να διατηρήσει τη συνοχή των μελών της, να περιορίσει και να ελέγξει την επιθετικότητα μεταξύ των μελών της. Η επιθετικότητα μέσα στο σπίτι μπορεί να οδηγήσει στη διάλυση και στην καταστροφή της ίδιας της οικογένειας.

Στο σχολείο συνηθισμένη εκδήλωση επιθετικότητας εμφανίζεται με τη μορφή του αγώνα, της φοβέρας, της βίας, της άμεσης επίθεσης αλλά και της καταστρεπτικότητας. Αυτές οι συμπεριφορές συνοδεύονται, όπως είναι αναμενόμενο, από σοβαρή διαταραχή των διαπροσωπικών σχέσεων. Οι προσπάθειες ελέγχου της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών στο σχολείο είναι εξίσου σημαντικές, αφού μέσα στην ομάδα των συνομηλίκων συντελείται το μεγαλύτερο ποσοστό κοινωνικοποίησης του παιδιού. Τα παιδιά στο σχολείο μαθαίνουν πιο συστηματικά και μέσα σε πραγματικές συνθήκες να ελέγχουν και να απωθούν την επιθετικότητα στις σχέσεις τους.

Τόσο στην οικογένεια όσο και στο σχολείο είναι δυνατόν επίσης να εκδηλωθούν κάθετες και παράλληλες αμφίδρομες μορφές της επιθετικότητας. Οι

περιπτώσεις αυτές επιθετικότητας κατευθύνονται από τους γονείς και τους παιδαγωγούς προς τα παιδιά αλλά και από τα παιδιά προς τους γονείς και τους παιδαγωγούς. Αυτές οι μορφές επιθετικότητας είναι πολύ σημαντικές και συνήθως παίζουν πολύ καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και αγωγής του παιδιού στην οικογένεια και το σχολείο (Βουϊδάσκη, 1983).

Το φορτισμένο συναισθηματικό οικογενειακό κλίμα, η ασυμμετρία των προσωπικοτήτων και των ενδιαφερόντων των γονέων και η συγκρουσιακή σχέση μεταξύ τους αλλά και γενικότερα τα κακά βιώματα των παιδιών από τη γονεϊκή σχέση μέσα στην οικογένεια, επηρεάζουν αρνητικά τον ψυχισμό τους. Τα παιδιά μεγαλώνουν με αμφιβολίες, με ερωτηματικά και με ψυχική πίεση. Δεν μπορούν φυσικά να διαφοροποιηθούν από το νοσηρό οικογενειακό σύστημα, γιατί θεωρούν τον εαυτό τους ταυτισμένο με αυτό και αδυνατούν να αναπτύξουν πρωτοβουλίες αποφυγής του, Τελικά εκδηλώνουν συμπτώματα διαταραχών στην συμπεριφορά τους.

Ό,τι ξεκίνησε μέσα από την οικογένεια, μεταφέρεται στη συνέχεια στο σχολείο. Το παιδί με καταπιεσμένη και διαταραγμένη την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, εκδηλώνει προβληματική συμπεριφορά μέσα στην τάξη. Αναίτιες «βρισιές» και μαλώματα με τους συμμαθητές, σπρωξίματα και χειροδικίες, τρικλοποδιές αλλά και χαστούκια, σπρωξιές κ.λπ. αποτελούν μερικές από τις καθημερινές συμπεριφορές, που δυστυχώς καμιά διδασκαλική παρέμβαση και τιμωρία στο σχολείο δεν μπορεί να αναστείλει.

Κάποιες φορές, επίσης, η συμπεριφορά των εκπαιδευτικών απέναντι στα παιδιά, είναι ακατάλληλη. Το ύφος των εκπαιδευτικών μπορεί άθελά τους να είναι πολλές φορές υποτιμητικό ή απορριπτικό και οι λέξεις τους να ηχούν βαρύγδουπα και αποδοκιμαστικά ως προς τα παιδιά που παραβαίνουν τους κανόνες. Η τιμωρία που επιβάλλουν, επίσης, μπορεί κάποιες φορές να είναι ιδιαίτερη αυστηρή. Με τον τρόπο

όμως αυτό, τα αποτελέσματα συνήθως είναι σε αντίθετη κατεύθυνση από τα προσδοκώμενα. Ακόμα, κάτω από την πίεση των διαφόρων στιγμών συναισθηματικής έντασης και φόρτισης μέσα στην τάξη, αρχίζουν αθέλητα οι επιθετικές εκδηλώσεις στη συμπεριφοράς των εκπαιδευτικών προς τους μαθητές τους (Σούρας, 2007).

Τελικά, γίνεται αντιληπτό ότι είναι πολύ εύκολο να εκδηλωθούν αντικοινωνικές συμπεριφορές από τα παιδιά, καθώς τα ερεθίσματα που παίρνουν σήμερα αυτά εισάγονται πολλές φορές ανεξέλεγκτα στο μυαλό και στη ζωή τους και παραμορφώνουν τις υπάρχουσες ηθικές αξίες (Σούρας,2007). Ο ρόλος, όπως ήδη από την αρχή αναφέραμε, της ανεξέλεγκτης τηλεθέασης ακατάλληλων προγραμμάτων στην τηλεόραση και της ενασχόλησης με παιχνίδια που προβάλλουν, προάγουν και ενισχύουν την επιθετικότητα είναι πολλές φορές καταλυτικός (Σύλλογος Ελλήνων Ψυχολόγων, 2009). Ωστόσο, η οικογένεια, το σχολείο και η κοινωνία ολόκληρη στηρίζονται πάνω σε μια πολύ ευαίσθητη ισορροπία διαπροσωπικών σχέσεων. Οι καταστρεπτικές δυνάμεις της επιθετικότητας στις διαπροσωπικές σχέσεις πρέπει να τεθούν υπό έλεγχο. Αποστολή τόσο της οικογένειας όσο και του σχολείου είναι ο έλεγχος της επιθετικότητας του παιδιού (Βουϊδάσκη, 1983).

Η χρησιμοποίηση διαφόρων μεθόδων από τους γονείς και τους δασκάλους μπορούν να επιλύσουν την επιθετική συμπεριφορά, μερικές από τις οποίες είναι οι εξής:

- Θετική ενίσχυση. Η εμφάνιση μιας επιθυμητής συμπεριφοράς πρέπει να ακολουθεί μια άμεση αμοιβή, έως την στιγμή που γίνει κομμάτι της συμπεριφοράς του.
- Ανάπτυξη νέων σχημάτων συμπεριφοράς. Προτροπή, ενθάρρυνση, αναγνώριση των δυσκολιών που περνάει και παροχή επαίνου στις προσπάθειές του.

- Σταδιακή διαμόρφωση της συμπεριφοράς. Ενίσχυση πράξης που προσεγγίζει την επιθυμητή συμπεριφορά και απουσία ενίσχυσης σε μη επιθυμητή συμπεριφορά.
- Ισχυροποίηση των κινήτρων μέσω της τεχνητής και της φυσικής μεθόδου.
- Μίμηση προτύπων. Παρατήρηση προσώπων με επιθυμητή συμπεριφορά από τα παιδιά.
- Εκμάθηση δεξιοτήτων.
- Απόσβεση μιας ανεπιθύμητης συμπεριφοράς. Αγνοούνται οι ανεπιθύμητες συμπεριφορές και δεν ενισχύονται πια. Ο τρόπος αυτός είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικός.
- Υπερ-επανόρθωση. Η μέθοδος αυτή ζητάει από το παιδί να διορθώσει τις συνέπειες τις άσχημης συμπεριφοράς του ή καθοδηγεί τον νέο να εξασκηθεί σε συμπεριφορές που από την φύση τους είναι ανταγωνιστικές με την ανεπιθύμητη συμπεριφορά.

Προσωρινή απομάκρυνση του παιδιού τη στιγμή και τη σκηνή της έντασης, χωρίς αυτό να είναι μόνιμο και να το εκλαμβάνει το ίδιο ως τιμωρία..

Σε κάθε περίπτωση, ως εκπαιδευτικοί, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι στη βάση της ανθρώπινης επιθετικότητας είναι ο θυμός. Στο σχολείο, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό να μπορεί ο εκπαιδευτικός να διαπιστώσει έγκαιρα πότε το παιδί αρχίζει να ματαιώνεται, να εκνευρίζεται και να θυμώνει τόσο, ώστε να είναι πιθανό να εκδηλώσει στη συνέχεια επιθετική συμπεριφορά. Το σχολείο πρέπει να έχει την ετοιμότητα να προλαμβάνει τις εκδηλώσεις της αρνητικής αυτής συμπεριφοράς των παιδιών, περιορίζοντας επομένως και την επιβολή της τιμωρίας στη συνέχεια, ως αντίποινα στην πράξη αυτή. Η τιμωρία αποτελεί εντελώς ακατάλληλο τρόπο αντιμετώπισης της επιθετικότητας, γιατί εκτός από το αρνητικό συναίσθημα που

προκαλεί, ενισχύει την εκδήλωσή της τιμωρητικής και επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών, αφού αποτελεί και πρότυπο για μίμηση.

7. Συνεργασία Σχολείου - Οικογένειας

Χρειάζεται να τονιστεί ότι τόσο το σχολείο, όσο και η οικογένεια έχουν την ανάγκη συμβουλευτικής παρέμβασης και υποστήριξης. Η ραγδαία εξάπλωση των δημοκρατικών ιδεών βρήκε πολλούς γονείς αλλά και εκπαιδευτικούς σχεδόν απροετοίμαστους να αντιμετωπίσουν σωστά την πραγματικότητα, ιδιαίτερα τις στιγμές που εκδηλώνεται επιθετική συμπεριφορά. Η προϋπάρχουσα γνώση δεν επαρκεί, γιατί, όπως έχει φανεί πολλές φορές, άλλα θεωρούν σωστά πολλές φορές οι δάσκαλοι και οι γονείς και άλλα εφαρμόζουν στην πράξη. Χρειάζεται ειδική εκπαίδευση και συστηματική άσκηση στους τρόπους αντιμετώπισης και διαχείρισης της επιθετικότητας των παιδιών, τόσο στο σπίτι όσο και στο σχολείο.

Η καλή συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας πρέπει να καλλιεργείται συστηματικά με ευθύνη του σχολείου και να αναπτύσσεται στη βάση της αλληλοκατανόησης και της αλληλοϋποστήριξης μεταξύ όλων των μελών (Γεωργίου, 2001). Η αρχή του τέλους της επιθετικότητας στα σχολεία ξεκινά από μια απλή λογική: η πολιτεία θέλει και μπορεί, οι γονείς κατανοούν και βοηθούν και οι εκπαιδευτικοί εκτελούν και πράττουν. Μια ιδεώδης συνεργασία που εκτοπίζει το παρελθόν, φωτίζει το παρόν κι προσδιορίζει το μέλλον (Σούρας, 2007). Το σχολείο και η οικογένεια δεν πρέπει να λειτουργούν ανταγωνιστικά μεταξύ τους, αλλά να συνεργάζονται στενά για την επιτυχία του κοινού τους σκοπού που δεν είναι άλλος από την ομαλή ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού και την προσαρμογή του στην οικογένεια, στην τάξη, το σχολείο και στον κοινωνικό του περίγυρο γενικότερα. Στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας οι εκπαιδευτικοί θα συγκεντρώνουν από τους γονείς πληροφορίες για το

περιβάλλον του παιδιού, τη συμπεριφορά του, τα ενδιαφέροντα και τις ασχολίες του γενικότερα μέσα στο σπίτι κατά τον ελεύθερο χρόνο του.

Ιδιαίτερη σημασία όμως έχει και η βοήθεια που θα μπορούν να προσφέρουν στην κατεύθυνση αυτή και οι γονείς στο σπίτι. Και το τελειότερο ειδικό πρόγραμμα είναι καταδικασμένο σε αποτυχία, αν η βοήθεια προσφέρεται αποσπασματικά μόνο τις ώρες που το παιδί είναι στο σχολείο. Στα πλαίσια της συνεργασίας οι γονείς μπορούν, αφού πρώτα εκπαιδευτούν οι ίδιοι, να γίνουν δάσκαλοι και θεραπευτές στα παιδιά τους. Οι σχολές γονέων είναι ένας πολύ χρήσιμος θεσμός βιωματικής μάθησης και εκπαίδευσης των γονέων, σε σχέση με τις ανάγκες διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους (Γιώτσα, Ζεργιώτης, 2007. Γιώτσα, Μακρή, Κουτελού, Σταματελάτου, & Χαβρεδάκη, 2011).

Η συνεκπαίδευση τέλος γονέων, εκπαιδευτικών και μαθητών μέσα σε κοινές ομάδες εργασίας, μπορεί να συν-διαμορφώνει κοινές στάσεις, αξίες και να τους εφοδιάζει με αποτελεσματικότερους τρόπους διαχείρισης και διαπαιδαγώγησης των παιδιών (Μυλωνάκου, 2009).

Στα πλαίσια αυτής της συνεργασίας οικογένειας-σχολείου, είναι σημαντικό οι γονείς να βοηθηθούν ώστε να:

- Αντιληφθούν και να αποδεχθούν το πρόβλημα στη συμπεριφορά του παιδιού τους.
- Ανταποκριθούν καλύτερα στο ρόλο τους ως γονείς, να βοηθήσουν το παιδί τους να αποκτήσει αυτονομία, αυτοέλεγχο, ανεξαρτησία και αυτοσεβασμό.
- Αποκτήσουν στοιχειώδεις γνώσεις σχετικά με την ανάπτυξη, την ομαλή εξέλιξη του παιδιού, καθώς και τη διαταραχή και την αντιμετώπιση της.
- Ενθαρρυνθούν να συμμετέχουν σε διαδικασίες συνεργασίας με το σχολείο και τους ειδικούς.

Έχοντας κατακτήσει μια σωστή επικοινωνία και συνεργασία με το σχολείο και τους εκπαιδευτικούς, οι γονείς είναι εύκολο στη συνέχεια να αναπτύξουν καλύτερη και πιο ισορροπημένη επικοινωνία με τα παιδιά τους. Το οικογενειακό τοπίο και το κλίμα μέσα στην οικογένεια διαφοροποιείται σταδιακά και αλλάζει, καθώς διαφοροποιούνται οι σχέσεις και αντιμετωπίζονται με περισσότερη επιτυχία τα προβλήματα που απασχολούν τα μέλη του. Αμέτρητα βιβλία, διαλέξεις και σεμινάρια συμβουλευτικής γονέων γίνονται για την απόκτηση γνώσης σε θέματα σχέσεων μέσα στην οικογένεια και διαχείρισης της συμπεριφοράς των παιδιών. Η λύση υπάρχει, αρκεί να ξέρει ο κάθε γονιός που θα την βρει και να αποφασίσει να αναζητήσει τον τρόπο. Οι γονείς πρέπει να εκδηλώνουν άμεσο ενδιαφέρον για τις «καλές» και «κακές» επιδράσεις στη ζωή του παιδιού τους. Σημαντικό είναι, επομένως, οι γονείς να γνωρίζουν τις ασχολίες των παιδιών τους, όπως επίσης να γνωρίζουν τους φίλους των παιδιών τους και να είναι ενήμεροι για το είδος και τους σκοπούς των ομάδων, στις οποίες αυτά συμμετέχουν. Ιδιαίτερα στην περίοδο της εφηβείας, έχει αποδειχτεί ότι η διαμόρφωση της προσωπικότητας του εφήβου επηρεάζεται αποφασιστικά από το συναισθηματικό κλίμα που επικρατεί μέσα στην ομάδα των συνομηλίκων (Herbert,1996). Ο έφηβος που εκδηλώνει αντικοινωνική συμπεριφορά, μόνο μέσα στο σωστό οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον και με τη σωστή καθοδήγηση και συμβουλευτική, θα καταφέρει σταδιακά να εξελιχθεί με υγιή τρόπο σε όλους τους τομείς της προσωπικότητάς του και να αντιμετωπίσει ικανοποιητικά τα προβλήματα και τις αναπτυξιακές κρίσεις της εφηβικής ηλικίας, περνώντας με αισιοδοξία στην ώριμη ζωή (Μάνος, 2005).

8. Η διαχείριση της επιθετικότητας των μαθητών στα σχολεία της 49^{ης} Περιφέρειας Δημοτικής Εκπαίδευσης Αττικής.

Από το 2011, μετά την αναδιάρθρωση με Φ.Ε.Κ. των εβδομήντα δύο (72) Εκπαιδευτικών Περιφερειών της Αττικής, ιδρύθηκε η 49^η Περιφέρεια Δ.Ε. Αττικής. Από την πρώτη στιγμή προτεραιότητα του Σχολικού Συμβούλου υπήρξε η πρόληψη της επιθετικότητας των μαθητών σε κάθε σχολική μονάδα της 49^{ης} Περιφέρειας, με στόχο την εκμάθηση νέων δεξιοτήτων και την ενίσχυση των συναισθημάτων αποφυγής της βίας στην καθημερινότητά τους. Βασική προτεραιότητα είναι όλοι οι μαθητές να μπορούν να αισθάνονται ασφαλείς μέσα στο σχολείο τους, όλοι οι μαθητές να μαθαίνουν να εκφράζουν, να μοιράζονται και να συζητούν μεταξύ τους τα συναισθήματα, τους φόβους και τις αγωνίες τους. Με τη συμμετοχή τους μέσα σε βιωματικά και δρώμενα που σχεδιάζουν με τη βοήθεια των δασκάλων τους, οι μαθητές μας προσομοιώνουν και αναδιαμορφώνουν δημιουργικά την καθημερινότητα της σχολικής τους ζωής. Αναδεικνύοντας με σενάρια που οι ίδιοι δημιουργούν συγκεκριμένες συμπεριφορές, στη συνέχεια όλοι μαζί τις κρίνουν, τις σχολιάζουν και στη συνέχεια διαφοροποιούν ώστε να είναι λειτουργικές και αποδεκτές από όλους.

Όλοι οι εκπαιδευτικοί της 49^{ης} Περιφέρειας σε κάθε σχολική μονάδα, με την επιστημονική καθοδήγηση του Σχολικού Συμβούλου εξοικειώνονται σταδιακά και αποκτούν ετοιμότητα στην αναγνώριση των παραγόντων επικινδυνότητας (risk factors) που μπορεί να προκαλέσουν εκδηλώσεις και κρούσματα επιθετικότητας στα διαφορετικά πλαίσια μέσα στα οποία οι μαθητές δραστηριοποιούνται και αναπτύσσονται. Οι παράγοντες αυτοί μπορεί να ανιχνεύονται τόσο στη συμπεριφορά των μαθητών όσο και στο περιβάλλον τους. Συγκεκριμένα:

Στο οικογενειακό πλαίσιο:

Εξετάζεται η επιθετικότητα του παιδιού, ως σύμπτωμα των δυναμικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μελών του οικογενειακού πλαισίου, σε ό,τι αφορά:

- * τις συγκρούσεις μεταξύ των γονέων και μέσα στην οικογένεια*
- * την επιβολή υπερβολικών απαγορεύσεων και στερήσεων στο παιδί*
- * τις υπερβολικές προσδοκίες των γονέων και η άσκηση πίεσης στο παιδί*
- * τις συχνές τιμωρίες και την άσκηση λεκτικής και κυρίως σωματικής βίας στο παιδί*
- * την παραμέληση ή την απόρριψη του παιδιού*
- * τον έντονο ανταγωνισμό και την υπερβολική ζήλεια μεταξύ των αδερφών*
- * τη συμπληρωματικότητα των ρόλων μεταξύ των αδερφών*
- * την υπερβολική ανεκτικότητα των γονέων ή τη συγκάλυψη της παραβατικής συμπεριφοράς του παιδιού*
- * την ανεξέλεγκτη τηλεθέαση ακατάλληλων για παιδιά προγραμμάτων*

Στο σχολικό πλαίσιο:

Η επιθετικότητα του παιδιού εξετάζεται ως πιθανό αποτέλεσμα της επίδρασης του σχολικού πλαισίου, στους παρακάτω τομείς:

- μειωμένη επίδοση του παιδιού στα μαθήματα*
- χαμηλή κοινωνικότητα του παιδιού στην τάξη και το σχολείο*
- συνειδητή ή ασυνείδητη απόρριψη του παιδιού από τον εκπαιδευτικό της τάξης του ή από τους συμμαθητές του*
- κλίμα ασυνεννοησίας και συγκρούσεις μεταξύ των εκπαιδευτικών*

- *ανοιχτή αμφισβήτηση του ρόλου των εκπαιδευτικών από τους γονείς και συγκρούσεις των εκπαιδευτικών με τους συλλόγους γονέων*
- *ατμόσφαιρα διαρκούς έντασης στο σχολείο γενικότερα, από άλλες χρονίζουσες προβληματικές καταστάσεις*
- *έλλειψη ουσιαστικού ελέγχου των μαθητών κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων*
- *εικόνα εγκατάλειψης των κτιριακών εγκαταστάσεων του σχολείου*
- *συστέγαση στο ίδιο κτίριο περισσότερων από ένα σχολείων*
- *μη συμμετοχή των μαθητών στη θέσπιση των σχολικών κανόνων*

Στο κοινωνικό πλαίσιο

Η επιθετικότητα του παιδιού ως αποτέλεσμα επίδρασης του άμεσου και ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου, εξετάζεται ως αποτέλεσμα των παρακάτω επιρροών και επιδράσεων:

- *Οι προβαλλόμενες αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς στην κοινωνία*
- *Το χαμηλό οικονομικό επίπεδο κοινωνίας*
- *Ο χαμηλός βαθμός κοινωνικής οργάνωσης και συνοχής*
- *Η αίσθηση γενικότερης χαλαρότητας ως προς την εφαρμογή των νόμων*
- *Τα τηλεοπτικά προγράμματα και ΜΜΕ που προβάλλουν και αναπαράγουν σκληρές βίαιες*
- *Η διαφήμιση και προώθηση στο εμπόριο παιχνιδιών που προάγουν την επιθετικότητα*
- *Ο έντονος κοινωνικός ρατσισμός, οι φυλετικές διακρίσεις και οι προκαταλήψεις απέναντι σε αλλοδαπούς*

Εκτός όμως από τα παραπάνω, εξετάζονται και ατομικοί παράγοντες που αφορούν στο παιδί :

- * η προσωπική δυσκολία του να ανταποκριθεί στους ακαδημαϊκούς στόχους του σχολείου*
- * προσωπικό αίσθημα κατωτερότητας, μειονεξίας ή μειωμένη αυτοεκτίμηση και έλλειψη αυτοπεποίθησης*
- * συναισθήματα διωγμού, ταπείνωσης ή γελοιοποίησης*
- * ανεξέλεγκτα ξεσπάσματα θυμού για μικροπράγματα*
- * Έντονη επιθυμία για παρακολούθηση σκηνών ή ταινιών βίας*
- * άσκηση βίας κατά των ζώων*
- * έκφραση βίας μέσα από ζωγραφιές ή γραπτά κείμενα*
- * συχνή χρήση απειλών και λεκτικής βίας προς τους συμμαθητές*
- * ιστορικό παραβατικής γενικότερα συμπεριφοράς και συγκρούσεων*
- * Ενδείξεις περιστατικών βίας μέσα στην οικογένεια*
- * παντελής έλλειψη εκ μέρους του παιδιού ανοχής σε πολιτισμικές διαφορές*
- * συναναστροφές του παιδιού με άτομα ή ομάδες εκτός σχολείου με αντικοινωνική ή παραβατική γενικότερα συμπεριφορά*

Με την υποστήριξη και την καθοδήγηση που τους παρέχουν στη συνέχεια οι εκπαιδευτικοί τους, οι μαθητές μας εξασκούνται στη χρήση μορφών φιλικού διακανονισμού των διαφορών και των διαφωνιών τους, κάνοντας πολύ συχνά χρήση και της σχολικής διαμεσολάβησης (Αρτινοπούλου, 2010) με ομάδες συμμαθητών στο πλαίσιο της σχολικής ζωής κάθε σχολικής μονάδας. Τους δίνεται η δυνατότητα να συζητούν τακτικά και να διαπραγματεύονται τους κανόνες της τάξης τους και του

σχολείου τους με τους εκπαιδευτικούς τους. Εκτός από τα παραπάνω, στα σχολεία μας καταβάλλουμε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε όλοι οι μαθητές να αισθάνονται αποδεκτοί τόσο από τους συμμαθητές τους όσο και τους εκπαιδευτικούς τους, και κάθε ένας από αυτούς να έχει τη βεβαιότητα ότι η παρουσία του είναι ισχυρή και αδιαπραγμάτευτη τόσο μέσα στην τάξη τους όσο και στο σχολείο του γενικότερα. Η προσωπικότητά όλων των μαθητών μας είναι αποδεκτή από τους εκπαιδευτικούς τους στο σύνολό της και όχι αποσπασματικά, αφού όταν χρειάζεται αποδοκιμάζονται επιλεκτικά μόνο οι ανάρμοστες συμπεριφορές τους και όχι οι ίδιοι οι μαθητές μας. Με τον τρόπο αυτό θεωρούμε ότι ενισχύεται η αντίστασή τους σε μορφές βίας και να δεν πλήττεται η αυτοεκτίμηση και το αυτοσυναίσθημά τους. Για το σκοπό αυτό, επίσης, αναλαμβάνονται συγκεκριμένες πρωτοβουλίες από τους εκπαιδευτικούς των τάξεων, οι οποίες εξειδικεύονται με βάση την ηλικία και την τάξη των μαθητών μας, με την ενθάρρυνση, τη συμβουλευτική υποστήριξη και την επιστημονική καθοδήγηση του αρμόδιου Σχολικού Συμβούλου.

Οι δράσεις αυτές στα σχολεία της 49^{ης} Περιφέρειας είναι συστηματοποιημένες και συνεχείς, αποσκοπώντας:

- Στην ανάληψη πρωτοβουλιών εκ μέρους των εκπαιδευτικών κάθε σχολικής μονάδας για τη σχεδίαση και την υλοποίηση προγραμμάτων για πρόωμη ανίχνευση επιθετικών στάσεων και συμπεριφορών, με έγκαιρη παρέμβαση για τη συνολική αντιμετώπισή τους στο πλαίσιο του σχολείου και της εκπαιδευτικής τους σχολικής κοινότητας.
- Στην επίτευξη ισορροπίας σε όλες τις σχολικές μονάδες στις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις μεταξύ πειθαρχίας και υποστήριξης - ενίσχυσης της επιλογής της κατάλληλης συμπεριφοράς.

- Στην ενίσχυση της συνεργασίας των σχολείων με τις οικογένειες όλων των μαθητών και στην υποστήριξη των προσπαθειών των γονέων να συμμετέχουν σε κοινές δράσεις και να μαθαίνουν στα παιδιά τους καλές κοινωνικές δεξιότητες.
- Στην εξασφάλιση της απόκτησης από τους εκπαιδευτικούς και από το προσωπικό του σχολείου μέσα από επιμόρφωση των κατάλληλων δεξιοτήτων πρόληψης και παρέμβασης. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται συγκεκριμένες και ήδη δοκιμασμένες τεχνικές από τη σχετική έγκυρη βιβλιογραφία (Plummer, 2008. Stallard, 2006. Χατζηχρήστου, 2003 κ.λπ.).
- Στην ενθάρρυνση των μαθητών ώστε να υποστηρίζουν τους συμμαθητές τους στο πλαίσιο της κοινωνικής διαμεσολάβησης (Αρτινοπούλου, 2010).
- Στη δημιουργία θετικού σχολικού κλίματος σε όλες τις τάξεις και σε κάθε σχολική μονάδα.
- Στην ενεργοποίηση των Συλλόγων Διδασκόντων κάθε σχολικής μονάδας για την επιλογή των δράσεων κατά της σχολικής βίας καθώς και στο σχεδιασμό του τρόπου υλοποίησής τους σε κάθε σχολική μονάδα.

Όσον αφορά στο τελευταίο, ο Σχολικός Σύμβουλος της 49^{ης} Περιφέρειας με εγκυκλίους που εκδίδει καλεί σε δράση τους Συλλόγους Διδασκόντων των σχολείων της Περιφέρειας, προσδιορίζοντας το πλαίσιο και δίνοντας τις απαραίτητες γενικές οδηγίες και κατευθύνσεις, ώστε οι ίδιοι οι Σύλλογοι, ως υπεύθυνοι στο σχολείο τους, με σωστό σχεδιασμό να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, να σχεδιάζουν και να αναπτύσσουν εξειδικευμένες δράσεις προσαρμοσμένες στις ανάγκες του σχολείου και των μαθητών τους. Ταυτόχρονα, ο Σχολικός Σύμβουλος με στοχευμένες επισκέψεις του στις σχολικές μονάδες παρακολουθεί, ενισχύει και συμβουλεύει για τη σωστή και

ολοκληρωμένη εφαρμογή τους. Τόσο οι εγκύκλιοι όσο και οι δράσεις αυτές, μετά την υλοποίησή τους καταγράφονται και δημοσιοποιούνται, όταν βεβαίως αυτό είναι εφικτό, στις ιστοσελίδες των σχολείων, όπου υπάρχουν, καθώς και στην ιστοσελίδα της 49^{ης} Περιφέρειας www.49epa.weebly.com

9. Επίλογος.

Σκοπός του παρόντος άρθρου ήταν η παρουσίαση του ζητήματος της παιδικής επιθετικότητας στα διάφορα πλαίσια στα οποία αυτή εμφανίζεται και στα οποία αναπτύσσονται και δραστηριοποιούνται τα παιδιά, με έμφαση στα συστήματα της οικογένειας και του σχολείου. Παρουσιάζεται, επίσης, το πλαίσιο ενός εφαρμοσμένου και συνεκτικού σχεδίου έγκαιρης ανίχνευσης και παρέμβασης μέσα στο σχολείο, όταν προκύπτουν ζητήματα σχετικά. Όποια κι αν είναι τελικά τα βαθύτερα αίτια της επιθετικότητας, η ανάδειξη και η αντιμετώπισή της με η αποφυγή των συμπεριφορών που τη συνοδεύουν μέσα κι έξω από το σχολείο είναι ζήτημα πρώτης προτεραιότητας για κάθε εκπαιδευτικό σύστημα, για κάθε οικογένεια και για κάθε κοινωνία γενικότερα. Η αποδοκιμασία και η αποστροφή μας από κάθε πράξη βίας πρέπει να είναι άμεση, συνειδητή, να σχεδιάζεται και να διαπαιδαγωγείται σωστά στα παιδιά με συντονισμένες δράσεις μέσα στα σχολεία. Στην ερώτηση μήπως με τη συστηματική αυτή ενασχόλησή μας αναδεικνύουμε αντί να υποβαθμίζουμε τη βία στις διαμαθητικές σχέσεις, απαντούμε ξεκάθαρα ότι με τη σωστή διαπαιδαγώγηση των μαθητών μας αντίθετα ισχυροποιούμε και μονιμοποιούμε τις στάσεις εκείνες και τις αντιλήψεις τους, προκειμένου οι ίδιοι να είναι σε θέση κάθε φορά να την αναγνωρίζουν χωρίς αμφιβολία στη συμπεριφορά τους και να μπορούν να την αποφεύγουν ως τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων τους και ως μέσο διεκδίκησης

και επίλυσης των διαφορών τους, τόσο στην παιδική-εφηβική, όσο και αργότερα στην ενήλικη φάση της ζωής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ainsworth, M.D.S. (1982). Attachment: Retrospect and prospect. In C.M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior*: New York: Basic Books.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010). *Η Σχολική Διαμεσολάβηση: Εκπαιδύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. I. Attachment*. N.Y.: Basic Books.
- Βουϊδάσκη, Β (1983). *Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και το σχολείο*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Γεωργίου, Ν.Σ. (2011). Σχέση σχολείου-οικογένειας και ανάπτυξη του παιδιού. Αθήνα: Διάδραση.
- Γιώτσα, Α., Ζεργιώτης, Α. (2007). Ομάδες Σχολών Γονέων. Προσδοκίες γονέων και ανάπτυξη της δυναμικής της ομάδας. Στο *Συμβουλευτική Ψυχολογία: Σύγχρονες Προσεγγίσεις* (επιμ. Μ. Μαλικιώση-Λοΐζου) (σελ. 276-295). Εκδόσεις Ατραπός.
- Γιώτσα, Α., Μακρή, Ε., Κουτελού, Σ., Σταματελάτου, Α., & Χαβρεδάκη Α. (2011). Συστημική Θεωρία Οικογένειας και Ομάδες Συμβουλευτικής Γονέων. *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 4^{ος} τόμος, σελ.4-24.
- Cole, M. & Cole, S.R. (2002). (Επιμ. Ζ. Παπαληγούρα & Π. Βορριά, μτφ. Μ. Σόλμαν). *Η ανάπτυξη των παιδιών*. (τομ. 1,2) Αθήνα: Δαρδανός.
- Cooley, C.H. (1902). *Human nature and the social order*. N.Y. : Scribner's.
- Crick, N.R & Grotpeter, J.K. (1996). Relational aggression, gender and social-psychological adjustment. *Child Development*, 67, p.933-1002.

- Egeland, B. R., Caslson, E. & Sroufe, L.A. (1993). Resilience as progress. Special Issue: Milestones in the development of resilience. *Development and Psychopathology*, 5, p. 517-528.
- Herbert, M. (1998). (Επιμ. I.N. Παρασκευόπουλος). *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*. (τόμος Α' & Β'). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μάνος, Κ. (2005). *Ψυχολογία του εφήβου*. Αθήνα.: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Mead, G.H. (1934). *Mind, self and society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Μυλωνάκου, Η. (2009). *Συνεργασία σχολείου, οικογένειας και κοινότητας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Παρασκευόπουλος, I.N. (1985). *Εξελικτική Ψυχολογία: Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*. Τόμοι 1-4. Αθήνα: αυτοέκδοση.
- Perlman, M. & Ross, H.S. (1997). The benefits of parent intervention in children's disputes: An examination of concurrent changes in children's fighting styles. *Child Development*, 68, p.600-700.
- Πιανός, Κ. (1998). *Ψυχοκοινωνικές Διαταραχές και Αντιμετώπιση τους*. Αθήνα : Εκδόσεις Έλλην.
- Σούρας, Δ. (2007). *Από τη βία στη βία*. Αθήνα : Εκδόσεις Κάκτος
- Plummer, D. M. (2009). (Επιμ. Β. Νίκα) *Παιχνίδια Διαχείρισης Θυμού για Παιδιά*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.
- Rigby, K. (2010). *Case Studies: Addressing Bulling in Queensland Schools*. Developed for Queensland Government.
- Rohner & A. Khaleque (2008). *Handbook for the Study of Parental Acceptance and Rejection* (4th ed.) (pp. 43-106). Storrs, CT: Rohner Research Publications.
- Σύλλογος Ελλήνων Ψυχολόγων (2009). (Μετ. Α. Γιώτσα) *Πρόγραμμα Πρόληψης της Βίας για την Προστασία των Μικρών Παιδιών*. ACT/Μικροί Μεγάλοι Μαζί

Εναντίον της Βίας ACT/MMME-Βίας. Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Γονέων 8 Εβδομαδιαίων Συναντήσεων. Εγχειρίδιο Γονέων. Αθήνα: Σύλλογος Ελλήνων Ψυχολόγων.

Silvern, S.B. & Williamson, P.A. (1987). The effects of video game play on young children's aggression, fantasy, and prosocial behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology, Volume 8, Issue 4, October–December 1987, p. 453–462.*

Sroufe, L.A., Carlson E. & Shulman, S. (1993). Individuals in relationships: Development from infancy through adolescence. In D.C. Funder, R.D. Parke, C. Tomilson-Keasey & K. Widaman (Eds.) *Studying life through time: Personality and development.* Washington: A.P.A.

Stallard, P. (2006). (Επιμ. Μ. Ζαφειροπούλου) *Σκέφτομαι Σωστά – Νιώθω καλά. Ένα Εγχειρίδιο Γνωσιακής – Συμπεριφοριστικής Θεραπείας για Παιδιά & Νέους.* Αθήνα: Εκδόσεις Δαρδανός.

Χαμόγελο του Παιδιού (2012). *Ευρωπαϊκή Έρευνα για το Φαινόμενο του Σχολικού Εκφοβισμού.* Διαθέσιμο (στα ελληνικά): www.hamogelo.gr/e-abc.eu/gr.

Χατζηχρήστου, Χ. Γ. (2003) *Πρόγραμμα Πρόληψης και Προαγωγής της Ψυχικής Υγείας και της Μάθησης. Κοινωνική και Συναισθηματική Αγωγή στο Σχολείο.* Αθήνα: Κέντρο Έρευνας & Εφαρμογής της Σχολικής Ψυχολογίας, Τομέας Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών.

Woolfolk, A.(2007). (Επιμ. Μακρή-Μπότσαρη, Ε.) *Εκπαιδευτική Ψυχολογία.* Αθήνα: Εκδόσεις Έλλην. πολλά κεφάλαια σε βιβλία, καθώς και άρθρα σε αναγνωρισμένα επιστημονικά περιοδικά με κριτές και πρακτικά συνεδρίων